

SAİT ÇETİNOĞLU: 15 Haziran 1915: Beyazıt Meydanında Ermeni Devrimcilerinin Katli

Posted on 10/06/2014

Ermeni devrimcileri, 1915 Soykırım sürecinde bir askeri operasyon çerçevesinde toplanıp katledilerek kadim topraklarından kazındılar. Bu operasyonun bir parçası olarak Sosyal Demokrat Hınçak partisi militanları ve yöneticilerinden 20 'si düzmece Divan-i Harpte 2-15 Haziran 1915 tarihinde Beyazıt Meydanı'nda idam edildiler. Paramaz son söz olarak arkadaşları

adına: "Siz yalnız bizim vücudumuzu ortadan kaldırılabirirsiniz, bizim ideallerimizi asla, bu ideallerimiz yakın gelecekte gerçekleşecek ve bütün dünya bunu görecek, ideallerimiz sosyalizmdir..." sözleriyle, idam sehpasında sosyalizm ideallerini tekrar eder.(1)

20 Hınçak partisi üyesinin idamı 15 Haziran 1915 günü, sabaha karşı Harbiye Nezareti'nin önünde bulunan Beyazıt Meydanı'nda gerçekleşti. Kısangakhağanner (Yirmi Darağacı) olarak tarihe geçen bu idam cezaları, şafaktan önce ve büyük bir gizlilik içinde infaz edildi. Ermeni Apostolik Kilisesi'nden Kalust Kahana son dakikada mahkûmların yanına alındı. Aceleye getirilen bu yargılama ve idamların, Avrupalı güçlerin Ermeni

Emblemi

katliamlarından Türk yetkililerini sorumlu tutacaklarını açıklamalarından hemen sonra gerçekleşmesi bir tesadüf değildi.(2)

Zamanlama ve hazırlık Soykırım planının bir parçasıdır. Paramaz ve arkadaşları önceden hedef seçilmişlerdir ve İstanbul günler öncesi bu olaya hazırlanmaktadır: 1915'in bahar ayları Hem Çanakkale Savaşındaki kötü durum hem de Ermeni halkını toptan yok etmenin aracı olarak tehcir'in rasyonalizasyonu için yapılan ırkçı-milliyetçi propaganda Türk toplumu içinde milliyetçiliğin ve hatta ırkçılığın giderek yükselmesine yol açmıştı. Mayıs ayında, İttihat'ın yayın organı Tanin'de günlük bölümler halinde yayımlanmaya başlanan Bir Siyasi Komedi başlıklı kitap, konusu itibarıyla Türk halkını tahrik etmek üzere hazırlanmıştı. Mevcut siyasal duruma göre, tüm hükümet karşıtı aktörlerin, Prens Sabahattin, Kürt Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail, Lord Kitchener, Venizelos, eski Yunan Büyükelçisi Panas, Ermenilerden Sabah-Gülyan, Paramaz, Varastad ve benzerlerinin yer aldığı dizi, Türk halkının milli duygularını galeyana getirmek üzere kurgulanmıştı.(3)

1914 yılı Temmuz ayı içinde, Talat Paşa'ya suikast düzenleme hazırlığı içinde oldukları iddiasıyla Hınçak Parti üyesi ve taraftarı 120 kişi tutuklandı. Daha sonra sayıları 49'a düşen tutuklu Hınçak partililerle ilgili olarak 11 Mayıs 1915 günü İstanbul Divan-ı Harp'te görüşülmeye başlanan davada Hazi-ran ayının ilk haftasında 20 kişinin idam edilmesi kararı alındı.(4) "Müstakil ve muhtar bir Ermenistan teşkili için suikastlar tertip ettikleri tespit olunan Hınçak Komitesi azaları" Kafkasyalı Paramaz namıyla maruf Mateos Sarkisyan'la birlikte, doktor Bene Torosyan, emlakçı Aram Açıkbaşyan, hukuk mezunu muhabir Vanlı Keğam Vanigyan, Bahçecik Ermeni okulunda öğret-men ve yazar Yervant Topuzyan, tüccar Rupen Garabedian, öğretmen Hovhannes Der Gazaryan, öğretmen Tovmas Tovmasyan, Singer firması çalışanı Hagop Basmacıyan, Murat Zakaryan, Mıgırdıç Yeretsyan, çadircı Karekin Boğosyan, Armenak Hampartsumyan, kunduracı Yeremya Manukyan, kunduracı Apraham Muradyan, Giresunlu rençber Minas Keşişyan, terzi Sımpad Kılıçyan, kahveci Karnik Boyacıyan, tıp öğrencisi Hırant Yegavyan, kuyumcu Boğos Boğosyan'ın yer aldığı

yirmi kişi arasında çok sayıda suçsuz insan bulunuyordu.(5)

Teodik, bir süre cezaevinde bu kurbanlarla birlikte kalmış olayların tanığı olarak tarihe not düşmüştür. 07/20 Nisan 1915'te Almanak'ı yayımlayan Hovagimyan ile birlikte Divan-ı Harp'teki son duruşmamda, bir sene hapse mahkûm olmuştum. Aynı gece, Büyük Koğuş 'ta, yukarıda zikrettiğim [20'ler] insanlarla kalarak, feci akıbetlerimi henüz farkında olmayan bu insanları teker teker tanımanın burukluğunu yaşadım. Merkez Hapishanesi'ne naklolduktan bir ay sonra, kendilerini bekleyen akıbetin farkına varıp, benden durumu Patrikhane'ye bildirmemi istemişlerdi. Hapishanedeki rahip vasıtasıyla gerekeni yaptım ise de. Patrik Zaven Hazretlerinin elinden pek fazla bir şey gelmiyordu. Hatta Talât, Patrik Hazretleri'nin ziyaretini dahi kabul etmemekte ısrar ediyordu. Ve hepsi 2/15 Haziran'ında, gün doğarken Divan-ı Harp binası önünde birer birer asıldılar; Büyük Hülya uğruna kurbanı giden birçokları gibi. Kaderin garip bir tecellisi olarak, bu yirmi kişinin idamından yedi ay sonra [Hovagimyan] Sultan Bayazıt de darağacına çekildi.(6)

Dönemin polis şefleri de anılarında bu katliama yer vermeden geçmezler. II. Şube şefi savaş sonrası hakkındaki suçlamalardan dolayı tutuklanarak Malta'ya sürgün edilen tahliye sonrasında Kemalist dönemde Danıştay başkanlığına kadar yükselen Mehmet Reşat [Mimaroğlu], "1914 senesinde bütün çalışmalarımız, hemen hemen (Hınçagyan) — Çanlar Ermeni İhtilâl Cemiyetinin çok dehşetli bir teşebbüsünü takip etmek içine münhasır kalmıştır. Balkan Harbi sonunda geçirdiği felâketten ve tehlikeden ders alarak biraz toplanmağa, biraz kuvvetlenmeğe çalışan ve yine idareyi ele alarak ve biraz enerji göstererek harp sonu Edimeyi Bulgarlardan geri alan İttihadü Terakkiye karşı Hınçagyan lider'i Sabah-Gülyan'm alenen gösterdiği düşmanlığın cinayetskâr bir tezahürü olmak ve imparatorluğu yüreğinden vurmak üzere o zamanki Hükümet erkânına bilhassa Talât ve Enver paşalara, karşı hazırlanmış olduğu haber alınan suikasd tertibatı hakkındaki istihbarın incelenmesi ve sonra da hareketin izlemesi ile çok uğraştık."(7)

Mehmet Reşat, "Ermeni komitacıları, ihtilâl illerinde daha sert ve az şuurlu olup hareketli

geçinen zümrelerden ve bazı Avrupalılar tarafından daha iyi beslenen ve daha kolay avlanan ve avantüre düşkün, zekâları az adamlardan olmakla Balkan Harbinin Türkiye'ye çöktürdüğü yeis ve füturdan [bezginlik] ve maddi zayıflıktan istifade etmek emeliyle meydana atılmışlardı." Sözleriyle Ermeni devrimcilerine karşı katliamı gerekçelendirirken diğer yandan da Soykırıma giden yolda da tehciri meşrulaştırmaktadır: "Hükümet bir taraftan (Hınçagyan) ların Hükümet erkânına suikasd hazırlamaları takibatıyla meşgul olurken tutuşan dünya harbi yangını dolayısıyla bütün Ermeniler açıkça düşman tavrı takınmışlar ve memleketin her tarafından Komitalar faaliyete geçip halkın silâhlarını kuvvetlendirmişler ve Türkiye'nin harbe duhuliyle [girmesiyle] beraber Vanda, Kozan ve Zeytin havalisinde, Mıuşda, Karahisarda isyanlar çıkarmışlar ve Rus ordusunun Şarkdan Türkiye'ye girmesini beklemekte bulunmuşlar idi..."(8)

Mehmet Reşat anılarında, Ermeni devrimcilerin katliam sürecine geniş yer vererek ayrıntılandırır: "1913 yılının sonlarında Hınçagyanların Köstence kongresi kuruldu. Burada müstakil Ermenistan fikrini her vasıta ile neşir ve tamimine fakat mevcut şubelerde hali hazır ve âsıkar olan vaziyetlerini muhafaza eylemeğe ve ihtilâlciliğe el altından çalışılmasına ve nihayet ittihadü Terakki Fırkasıyla olan münasebetlerinin kat'ına [kesilmesine] ve bu cemiyete karşı gizli mücadeleye girişerek onu iskat [düşürme] ve mahvetmek için hiçbir faaliyeti esirgememeğe karar vermişlerdir.(9) Merkezlerinin de Paristen Sofyaya naklini ve Hınçag gazetesinin de orada yayınlanmasını temin etmişler ve umumî merkezleri üyeliklerine Sabahgülyan'ı (asıl ismi Sahakyan'dır), Paramazı (asıl adı Karabağlı Mateos Serkisof'tur), Vratstad'ı (Arşagoni)yi ve yedek üyeliğe de (K. Uzanyanı) ve (Süniki) seçmişlerdir ki, ileride arzedileceği üzere bunlar kongre kararının parlak bir şekilde tatbikini temin için Osmanlı Hükümeti erkânına bir suikasd tertibini de kararlaştırarak bu faaliyet için Paramaz, 1914 Ağustosunda Paristen İstanbulla gelmiş ve Para-maz'a iltihak etmek üzere İzmirden, Kafkasyadan iki Terrorist daha muvasalat etmiştir. Bu teşebbüse girişmek iare bulunurlarken mektupları ve vesikaları elde edilmiş ve kendileri de yakalanıp Harp Divanına verilmiştir."(10)

“Anlaşılyordu ki Ermenilerin istediği ıslahat değil, Rus müdahalesi, bunun altımnda Ermeni muhtariyeti ve daha sonra da Ermeni tam istiklli.. Nitekim 17 Eylül 1813 tarihindeki Kstencede toplanmış olduğunu yukarıda söylediğimiz Hınçagyan Gosaktyun kongresinde. “600 yıldır mücadele (? !) halinde mahvolmak yoluna giren Ermeni milletin emelleri” artık büsbütün açıklandı. “Türklerin bu 1908 ihtillinden sonra da muntazam bir Hükümet kurmağa muktedir bulunmadığı ve onun maksadının, Mebuslar Meclisinde de (sol) cuları ve radikalleri ve onların içindeki kk milletleri ezmek, mahvetmek olduğu” söylendi ve sonunda da Ermeni milletin istiklli uğrunda sabit ve sabur [ok sabırlı] bir hareket takip edilmesi ve hatta bu uğurda gayrı meşru ve bilfiil cidalci [mücadeleci] ve İhtillci hareketlere girişmek siyaseti kabul olundu ve mukarreratın[kararların] sonunda bu müstakil Ermenistan fikri esasisi üzerinde duruldu.”Sözleriyle Mehmet Reşat, kararlardan muhbirleri vasıtasıyla haberdardır ve Ermenilerin İTC yöneticilerine suikast yaparak isyan edeceklerinden inanmaktadır.Derhal komiser Ali Rıza’yı görevlendirir: “[B]ir sabah Reşat Bey beni yanına çağırdı. Sözü hiç uzatmadan bana şu talimatı verdi:

— Mısır’dan Hınçagyan komitesi erknından (Faramaz) adında biri yarın İstanbul’a geliyor, bu komitesi bir süre önce Rusya’dan İstanbul’a gelen Ermeni fedailerıyla ve komitenin diğer üyeleriyle birleşerek burada suikast tertibiyle meşgul olacaklarını ğrendik. Yarın yanma bu işlere yatkın becerikli iki memur olarak Deniz merkezine gideceksin, Orada sarı saçlı orta boylu siyah gzkl bir Ermeni bulacaksın. Bu adam bize sadakatle hizmet eden birisidir. Kendisi Mısır’dan gelenleri size tanıtacaktır. Bu size tanıtılan herifleri gece gündüz aralıksız izleyeceksiniz. Ketumiyette son derece dikkat edeceksiniz. Bunların ikamet yerleri belli olduktan sonra size her gün gereken talimatı yereceğim. Diğer taraftan onların temas ettiği kimseleri de izlemeniz lzımdır. Dediklerime iyice dikkat edin, herifleri tanıdıktan sonra bana gel yeniden talimatımı alacaksınız, dedi.”(11)

şef Ali Rıza ertesi gün derhal işe koyulur. Sonrasında azılı bir takip süreci izliyoruz. Ayrıntılar ve ağdalı anlatım bir ajan filmi senaryosuna taş çıkaracak niteliktedir; Muhbir, ihbar ve ihanet ardı sıra gelir:

“Ertesi sabah Galata yolcu salonuna gittim. Tarif edilen adının Arşadir olduğunu öğrendiğim sarı saçlı siyah gözlüklü adamı buldum. Önce gelecek adamların eşkâlini kabil olduğu kadar anlatmaya çalıştı, Öğleye kadar bekledik. Öğleden sonra Hidiv kumpanyasının gemisi rıhtıma yanaşmaya başladı. Vapurdan çıkan yolcuların arasında bulunan orta boylu yüzünün elmacık kemikleri çıkık birisi çıkıyordu ki Ardaşir çıkını bize işaretle belirtti. Adamı sanki hafızamızda bir fotoğraf plakası varmış gibi iyice belledik. Adam vapurdan çıkınca bir araba tutarak önce Taksim’e ve sonra da Tarlabasında bir eve girdi Mısırlı komiteci hakikaten görüntüsü itibarile birçok cinayi filmlerdeki canilere taş çıkartacak derecede korkunç bir siması vardı. Tarlabasındaki evde bir saat kaldıktan sonra dışarı çıktı ve yürüyerek Taksim’deki Ermeni mezarlığı yanındaki bir gazinoya girdi. Burada bir kahve içtikten sonra Galata’da Roman hanına gitti. Orada da İM üç saat kaldıktan sonra ilk girdiği Tarlabası’ndaki eve geldi. O gece adam evde iken birçok ermeniler de ziyaretine geldiler. (Sonradan bunların Rusya’dan gönderilen komiteciler olduğu anlaşılacaktır) Gözetleme ve izleme işlerinin gün geçtikçe çapı büyüdüğü için yanıma bîr iki memur memur daha aldım, Bu komitenin reisi Mısır’dan gelen bu herifti. İzlemelerimizde gördük ki, bu adam hemen ekseri zamanlarını Taksimdeki Ermeni fukaraperver Cemiyeti namı altında toplanmış olan bir Hınçak şubesinde vakit geçirmekteydi. Herif o kadar pervasızdı ki, bazı akşamlar yanına topladığı ermeni gençlerle birlikte Beşiktaş’da İhlamur gazinosuna gidip orada Ermeni Milli marşlarını okutmak suretile hareketlerde de bulunurdu. Böylece Tarlabası’nda ki evde üç gün kaldıktan sonra Şişli’de bir apartmana taşındı. Burası daha تنها olduğu için pek göze batacak bir halleri yoktu. Toplantılar burada devam ediyordu.”(12) Şef ayrıntılı anlatımlarında bu kez başka bir muhbire geçer; Şef Ali Rıza’nın da muhbirleri vardır. Bunlardan birinin Karabet Yegiyen olduğunu söyler. Yıldız vaka’sından sonra ajanlaştırılmış biridir. Karabet, “İstanbul zabitanında vazifelendirilmiş olup kendisinden her gün Mısırdan gelen bu adamlara ait Polis Siyasi Şube müdürüne gerçek ve taze haberleri vermekteydi... Biz hemen her gün Karabet efendinin çok sıkı bir şekilde elde ettiği son derece önemli bilgileri alıyor ve onların hemen hergünkü davranışlarından bu değerli bilgilerle haberdar olabiliyorduk. Aradan geçen birkaç gün sonra bize verilen talimatta onların tutuklanacakları sebebiyle ürkütölmelerine meydan vermemek için izlemeye nihayet verilmesi talimatlandı.

Hal böyle olmakla beraber bir onların kaçmalarına mani olmak üzere çenberi daha dar tutmaya başladık... İki gün sonra hepsinin tutuklanması, emredildi. Biz de verilen emri yerine getirdik..." Osmanlı emniyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay önce, 16 Temmuz 1914'te büyük bir Hınçak tutuklama operasyonu düzenledi.

Ali Rıza Şef, bu suikast timlerini "Mısır'dan gelen suikastçi reis daima Hınçakyan komitesinin İstanbul Merkez başkanı olan (Hamparsom Boyacıyan) diğer mahalli adile (Murad) ile temas etmekteydi." Sözleriyle Büyük Murad ile ilişkilendirir. Oysa Bu davadan dolayı Hınçak yönetimini eleştirenlerin başında, kendisi de partinin en önemli önderi olan, ancak merkez yönetimine muhalif durumda bulunan, Osmanlı Meclisi'nde eski Adana-Kozan Mebusu olan Hampartsum Boyacıyan da bulunuyordu. Dönemin İstanbul Ermeni Patriği Zaven Der Yegyayan, "rafine ve ihtiyatlı" bir kişi olarak tarif ettiği Boyacıyan'ın kendisine, Talat Paşa'ya suikast yapmak üzere 4 kişinin İstanbul'a geldiğini, onları bu planlarını uygulamaktan vazgeçirmek üzere çaba harcadığını anlattığını anılarında yazmıştı. Boyacıyan, yasal zeminde mücadeleye devam edilmesinden yanaydı ve bu tarz suikastlar yöntemini doğru bulmuyordu. Bu nedenle de parti yönetiminin dışında kalmıştı.(13) 16 Temmuz 1914 tarihinde tutuklanan 120 kadar Hınçak üyesi arasında Boyacıyan'da bulunmaktadır. Yapılan soruşturmada bu suikast hazırlıklarıyla ilgisi olmadığı anlaşıldı ve serbest bırakıldı. Zaten muhbirlervasıyla alınan kararlardan Osmanlı yönetimi haberdardır. Bu komplodan kurtulan Büyük Murad 24 Nisan fırtınasından kurtulamayacaktır.

Düzmece divan-i harp tarafından 11 ay önce İstanbul'da tutuklanan ve Talat Paşa'ya suikast hazırladıkları tespit edilen Hınçak Partisi üyelerinden 20 kişi suçlu bulunarak 5 Haziran 1915 günü idama mahkûm edilerek , 15 Haziran 1915'te Beyazıt Meydanı'na kurulan 20 darağacında yapılan idamlar,(14) zaten korku içinde yaşayan Ermeni toplumu üzerindeki etkilerini tarif etmek imkansızdır. Sonrasında çeşitli illerde sürdürülen idamlar ve ölüm yolculuğu tehcir ile 1915 Soykırım sürecinde Ermeni devrimcileriyle birlikte Ermeni halkı da tarihsel topraklarından kazınacaktır.

Türkiye Sosyalizm Tarihinde büyük bir parantez olan Ermeni devrimci hareketinin “Yaşasın sosyalizm! Sözleriyle 100 yıl önce can veren bu yiğit evlatlarını saygı ile anarken. Yıllar sonra düzmece Amasya İstiklal Mahkemesi kararlarıyla idam edilen Pontoslu devrimcilerin sehpa çıkarken söyledikleri “Aşk olsun adaletinize!” sözleri, günümüze uzanan adaletsizliğin özeti gibidir.

E K 1

İSTANBUL'DA idam edilenler (15)

PARAMAZ: Karabağ doğumlu. Partinin önde gelen isimlerinden. Diğer adı Mateos Sarkisyan ya da Rodostolu Hampartsum Krikor. Muhtelif hareketlere iştirak etti. Van'ın savunmasına iştirak ederek önemli rol oynadı. Göstermiş olduğu karamanlıklar nedeniyle adına baladlar yazıldı. Ermeni-Tatar (Azeri) çatışmalarında idari görevlerde bulundu. Müzakereler sayesinde iki tarafı arasında yakınlaşmayı sağlamak için yoğun çaba harcamıştı. Kafkas Hınçag örgütüne üye oldu. Bir çok eyleme katıldı, Kalitsin'e yapılan suikastın

organizatörlerindendi. Bu sebepten Rus hükümeti tarafından defalarca hapsedildi. Köstence'deki tarihi toplantıdan sonra İstanbul'a geldi ve uzun süren yargılamalar sonrasında 19 arkadaşı ile birlikte ölüme mahkum edildi.

Dr. BENNE TOROSYAN (Bedros Manukyan): Kharberd'in (Harput) Hüseyin kasabasında doğdu. Yeprad Koleji'nden (Fırat) 1903'te mezun oldu. Bir yıl kadar öğretmenlik yaptıktan sonra, Beyrut Amerikan Tıbbiye'sinde okudu, ihtisasını ilerletmek amacıyla Amerika'ya gitti.

Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek mesleğini icra etti; aynı zamanda toplumsal faaliyetlerini de devam sürdürdü.

ARAM AÇIKBAŞYAN: Arapgir'de doğdu, 55 yaşındaydı; öğrenimini orada gördükten sonra İstanbul'a geldi. Hukuk Okulu'na devam etti. Öğrencilik yıllarında Murat, Açıpar, Cangül ve diğerleriyle temasa geçerek, Hınçagların önde gelen isimlerinden Şmavun'un Hınçag Fırkası tohumlarını serpmek için İstanbul'a gelmesiyle bu fırkaya üye oldu. 1897'de Kumkapı nümayişinin tertipçileri arasındaydı. Hukuk diplomasını almadan Avrupa'ya geçti; oradan Ermeni gençleri tertipleme amacıyla Pokr Hayk'a (Sivas ve Kapadokya yöresi) göndrildi. Yıllarca maceralı bir hayat yaşadı; Şabinkarahisar ve Sepastiya'da (Sivas) bir çok fedakarlık gösterdi. Yakın arkadaşı Taniyel Çavuş tanınmış fedai Aram'ın yardımcısıydı. 1905'te Delege Meclisi kendisini Merkezi Yönetim üyeliğine seçti o bu görevi ömrünün sonuna kadar ifa etti. Hayatını kazanmak için İstanbul'da emlakçilik da yapıyordu.

KEĞAM VANİGYAN: Van'da doğdu, 20 yaşındaydı. Yeramyran Okulu'nu bitirdi, İstanbul'da Hukuk Mektebi'nden 1913'te mezun oldu. Talebe Cemiyeti'nin kuranlarından. "Gaydz" (Kıvılcım) gazetesinde yazarlık ve "Hınçag" gazetesinde muhabirlik yaptı.

YERVANT TOPUZYAN: Bardizag'da (Bahçecik) doğdu, 20 yaşındaydı. Burada öğrenim gördükten sonra doğum yerinde ve Geyve köylerinde öğretmenlik yaptı. Çeşitli gazetelerde Panvor (İşçi) nam-ı müstearıyla yazılar yazdı.

RUPEN GARABEDYAN (Vahan Boyacıyan): Çemişkezek'te doğdu, 40 yaşındaydı. Kafkasya, Romanya, Bulgaristan ve Amerika'da siyasi faaliyetlerde bulundu. Meşrutiyet'ten sonra da İstanbul'a geldi ve ticarete başladı ve Çemişkezek'ten Mahalli İdare Meclisi'ne mümessil seçildi.

HOVHANNES DER ĞAZARYAN: 1878'de Gesariya'da (Kayseri) doğdu. Öğrenimini orada gördükten sonra, öğretmenliğe başladı. Daha çocuk yaşta Çello ve Jirayr'm nutuklarından

etkilendi. Onların mensup olduğu Hınçag Fırkası'na girdi. Fırka'nın değişik delege kurullarına, Kilikya katliamı sonrasında ise Azad-Vostanik ile doğup büyüdüğü Gesarya'nın savunmasına katıldı. Hınçagyanların Gesariya şubesinin faal azasıydı.

TOVMAS TOVMASYAN: Kilis'te doğdu, 27 yaşındaydı. Öğrenimini orada gördükten sonra, öğretmenliğe başladı; Halep'e geçti ve buranın Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra, yine Kilis'te öğretmenlik mesleğine devam etti. Hınçag Fırkası'nın buradaki şubesinde aktif rol oynadı ve 1914'te İstanbul'a getirildi.

HAGOP BASMACIYAN: Kilis'te doğdu, 40 yaşındaydı. Erken yaşlarda Hınçag Fırkası'na girdi; eğitimciliğe başladı; 1902'de Lusasirats İlkokulu'nu (Işıksever) açtı. Sonra hapsedildi, Kilikya (Başpatriği) Gatoğigos'unun Kilisi ziyareti vesilesiyle affedildi. 1895 kıyımı ve Kilikya katliamları sırasında müdafilerin ruhu oldu, bilhassa yaptığı silahlarla müdafada önemli rol oynadı. Hınçagların Kilis şubesi başkanıydı, Singer firmasında çalışıyordu.

MURAT ZAKARYAN (Hagop Ğazaryan) : Muş'un Tsironk köyünde doğdu. Memleketi insanların mâruz kaldığı acı ve ıstıraplar kendisini de, daha erken yaşta, karşı eylemlere itti. Paramaz'ın ayrılmaz arkadaşı ve Kalitsin suikastını failerindendi. Ermeni-Tatar çarpışmalarına katıldı. 1914'te özel görevle yâni Talât Rejimini devirmek için İstanbul'a geldi.

MIGIRDİÇ YERETSYAN: 1873'te Abuçeh'de doğdu. Öğrenimini Kharberd'de (Harput) gördükten sonra ticaretle uğraştı. Meşrutiyet'ten sonra Kharberd'in Hınçag Fırkası şubesine üye oldu. Talât'ın Ermeni düşmanı siyaseti arifesinde, olmadık eziyetlere mâruz bırakılarak, İstanbul'a getirildi.

KAREKİN BOĞOSYAN: Şabinkarahisar'da doğdu. Açıkbaşyan'ın en sevdiği arkadaşıydı. Abdülhamit rejimin hüküm sürerken Kafkasya'ya geçti ve Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldi. Saraçhane'de çadırcılık yaptı. Arşavir Sahakyan suikastının baş sorumlusu

gerekçesiyle tutuklanıp, hapsedildi.

ARMENAK HAMPARTSUMYAN: Denizli’de doğdu. 27 yaşındaydı. silah ve bomba yapımı konusunda, ihtisas sahibi olmuştu, ünlü bir nişancıydı. 1914’te İstanbul’a geldiğinde bir ihbar sonucu tevkif edildi. İttihad’a hainlikle suçlandı.

YEREMYA MANUKYAN: Gesariya’nın (Kayseri) Tomarza kasabasında doğdu. Küçük yaşta İstanbul’a göç ederek Hınçagyan saflarına katıldı. Mahalli ihtilal nümayişlerine katıldı. Kunduracılık yapmıştır.

APRAHAM MURADYAN: Kunduracı, Hınçagyan Partisisi üyesiydi.

MİNAS KEŞİŞYAN: Diğer müstear adları Samsunlu Khaçig ve Sarı Minas’tı. Kayseri’de doğdu. 35 yaşındaydı. Çocuk yaşta Hınçagyan Gusagtsutyun bayrağı altına mücadeleye girdi. Ermeni-Tatar (Azeri) silahlı çarpışmalarında, Erivan ve Şuşi’de mesuliyetli roller aldı. İri yarı cüssesiyle, daha ilk görüşte terörist kanaati uyandırıldı.

SIMPAD KILIÇYAN (‘Angudi’ yâni ‘parasız’ Bedros): Bağeş’te (Bitlis) doğdu, 30 yaşındaydı. Terzi olmakla beraber, silah kullanmakta ustalaşmıştı. Tecrübeli bir Hınçag Fırkası üyesi olarak, Muş’ta ve Bağeş’te siyasi faaliyet gösterdi

KARNİK BOYACIYAN: Şabinkarahisar’da doğdu. 35 yaşındaydı. Erken yaşta İstanbul’a geldi ve kahvecilik yaptı. Hınçagyan Fırkası saflarına katıldı.

HIRANT YEGAVYAN : Arapgir’li Tıbbiye öğrencisi.

BOĞOS BOĞOSYAN: (Eğin) Ağın’lı (Eğin) kuyumcu, hayli ilerlemiş yaşında asıldı.

HIRANT AĞACANYAN: 28 yaşındaydı. Erzurumlu Pastırmacıyan adına yazılan sahte bir

mektubu mahsus adresine postalanarak isyan girişiminde bulunmakla suçlanmıştı. Marzivan Koleji'nden (Merzifon) mezun olduktan sonra üç yıl Amerika'da ticaretle uğraştı, sonra bu işe kardeşiyle birlikte İstanbul'da devam etti. İstanbul'dan sürgüne gönderilen şehit Arşag Khazkhazyan'ın kayın pederinin oğluydu.

E K 2

HAMPARTSUM BOYACIYAN (Büyük Murad)(16): 1867'de Hacın'da doğdu. Mahalli 'Mitsyal' okulunda eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi ve İdâdi Mektebi'nden mezun olarak Tıp Fakültesi'ne girdi; fakat eğitimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. 1888'de faaliyete geçen Sosyal Demokrat Hınçakyan (Hınçak) Partisi'nin kurucularındandır. Abdülhamit rejiminin aşırı muhaliflerinden olup, Kumkapı'daki Sessiz Mitingi tertipleledi ve bunun sonucunda Atina'ya kaçtı. Parti'nin talimatıyla Kafkasya'dan Sasun'a (Sason) geçti ve Avrupa'nın müdahalesi, 11 Mayıs Islâhat Fermanı'nı için fırsat yaratan 95 direnişini yönetti. Sasun halkı, kendisini kurtarıcı olarak kabul etti; zirâ yöre halkı, kendi hayatının, malının ve namusunun nihayet emniyet altına alındığına inanmıştı, tabii hiç olmasa bir müddet için. Bu direniş süresince, Murad tevkif edilerek Bağış (Bitlis) Hapishanesi'ne gönderildi. Burada iki yıl kaldı; Muhakeme sonunda idamına hükmetti, ancak yabancı ülkelerin baskısıyla cezası ömür boyu hapse çevrildi. 12 yıl Tripoli'de (Trablus) hapis yatarak, sonunda Fransa'ya kaçmaya muvaffak oldu. Bir müddet Paris'te kaldıktan sonra Amerika'ya geçti ve Ermeni cemaatinin coşkulu nümayişlerine mahzar oldu. Meşrutiyet ilânı arifesinde, İstanbul'a geldi; Kumkapı'dan Ermeni Milli-Yerel Meclis'ine delege, Osmanlı parlamentosu'na da Adana'dan mebus seçildi. Meclis-i Mebusan'da gayrimüslimlerin silah altına alınmalarına ve padişahın yetkilerinin genişletilmesine şiddetle karşı çıktı, aynı şiddetle Kilikya felaketinin kınadı ve Türk mebusların tepkisini üzerine çekti. Belediye Meclis üyesiydi; Daha önceki istibdat döneminde, Ermeni Kurtuluş Mücadelesi uğruna darağacında idam edilen ölümsüz Jirayr Boyacıyan'ın kardeşidir.

16 Temmuz 1914'teki tutuklamalarda büyük darbe yiyen Parti, 24 Temmuz 1914'te İstanbul'da 3. Kongresi'ni topladı. Kongrenin başkanı, birkaç gün önce tutuklanıp serbest bırakılan Harutyun Cangülyan'dı. 31 yerel komitenin katılımıyla yapılan kongrede, Türkiye merkez yönetimine "Büyük Murad" Hampartsum Boyacıyan, Nerses Zakaryan, Harutyun Cangülyan ve Vahan Zeytuntsiyan seçildi. Köstence'de yapılan kongrede dışlanan Boyacıyan, hemen hemen tümüyle etkisiz hale gelmiş bulunan örgüte sahip çıkmak ve hapisteki yoldaşlarını suçlamalara karşı savunmak üzere yeniden işin başına geçmek zorunda kalmıştı.

İttihatçı merkezin aldığı kararlarla, İstanbul'da 24 Nisan 1915 gecesi her meslekten ve siyasi görüşten, ortak yanları Ermeni ve toplum önderi olmak olan aydınların tutuklanma fırtınasında Boyacıyan'ın da başta gelmesi olağandı. Beyoğlu Yeşil Sokak 8 numaralı Haraçyan Apartmanındaki evinden alınan Boyacıyan, ilk tutuklanan grupla beraber İstanbul'dan trenle getirildiği Ankara Sincanköy'de, siyasi özelliği ağır basması nedeniyle, ağır suçlu olduğu düşünülen gruba dahil edildi ve Ayaş Hapishanesi'ne götürüldü.

Yaşamını tüm Osmanlı halkının ve özellikle Anadolu Ermenilerinin haklarını savunmaya adanmış "Murad" Hampartsum Boyacıyan, İttihatçı hükümet tarafından istenmeyen ve arzu edilmeyen biriydi. "Hınçakyan Komitesi reislerinden Hampartsum Boyacıyan'ın Ermeni mefkûresi için uğraş verdiği tesbit edilmiş olduğundan, Ermenilerin bu gibi kişilerle irtibat halinde olmalarının uygun olmadığı ve gerekli tedbirin alınması gerektiği" Dahiliye Nezareti ve emniyet kayıtlarına geçmiş, Boyacıyan ismi de ilk fırsatta yok edilmesi gerekli Ermenilerden biri olarak sayılmıştır. (30 Ocak 1915 BOA. DH. EUM. 2. Şb. 4/28.) Kayseri'ye bağlı Everek'te, 24 Şubat 1915'te bir Ermeni gencin imal etmeye çalıştığı bombanın kazayla patlaması, Kayseri ve bağlı yerleşim birimlerinde, her meslek ve sosyal tabakadan çok sayıda Ermeni tutuklanarak hapishanelere konulmasının gerekçesini oluşturmuştu. Tutuklananlar Hınçak Partisi mensuplarıydı ve doğal olarak partinin Türkiye sorumlusu olarak da Hampartsum Boyacıyan'ın adı öne çıkmıştı. Dolayısıyla Boyacıyan Kayseri Hınçak Partisi Davasına dahil edilmek üzere 11 Mayıs günü Boyacıyan Ayaş'tan Kayseriye yola çıkarıldı.

Boyacıyan'a Kayseri cezaevinde diğer yoldaşları gibi korkunç işkenceler uygulanır. "Arşag Alboyacıyan da Kayseri Ermenileri'yle ilgili olarak yazdığı eserinde, çete reisi Süreyya'nın anlattıklarından hareketle Ermeni Devrimci hareketinin ve Türkiye Sosyalizm tarihinin önemli simalarından Murad'a yapılan işkenceleri şöyle nakleder:

"Yere yatırılan mebusun tabanlarına, sırtına ve kaburgalarına vurulan darbeler, sonunda bir cesede dönüşüp, şuurunu yitirmesine kadar devam ediyordu. Üzerine boca edilen soğuk suyla ayıldıktan sonra, konuşması için yapılan uyarıların boşa gitmesi üzerine üç gün daha işkence sürdürülmüş ve sonunda perişan halde hapishane revirine kaldırılmıştı... Murad haklarına sınımsız sarılmış ve şiddete boyun eğmeyi reddetmişti."

Çete reisi Süreyya'nın anlattıkları bunlardı: "Dayak ve işkence seanslarında çoğu kez hazır bulundum. Yiğitlikleri nedeniyle Çiğdemyan ve Vişabiyan'la beraber Murad'a da hayran olmaktan kendimi alamadım... Belki bu kadar darbeden sonra taş duvarlar dile gelir konuşurdu ama onların ağzından tek kelime çıkmadı." (Alboyacıyan, Kayseri Ermenileri Tarihi, Kairo 1937 c 2 s 1442-1443)

Bu işkencelere direnen Hampartsum Boyacıyan, hapisyanede bulunduğu yerden, kendisi gibi tutuklu bulunan arkadaşlarına ve hukuki hizmet veren avukatlarına sürekli olarak moral vermeye çalışan cesur davranışlarıyla da hafızalarda yer etmiştir.

Büyük Murad, diğer Ermeni önderler gibi, 24 Ağustos 1915'te boynuna geçirilen halatla soydaşlarına özgü şehadet şerbetini içerek ölümsüzleşir.

DIPNOTLAR

1) Aynı gün İstanbul'un Salı Pazarı ve Tophane semtlerinde en az 700 evin yandığı ve yüzlerce insanın evsiz kaldığı büyük bir yangın vardı. İdam sehpasında iken, mahkûmlardan

Dr. Bene'nin, suçsuz insanların idam edilmesinin laneti olarak, Türk mahallelerinde çıkacak bu yangını öngördüğü bütün İstanbul Ermenilerinin dilindeydi. (Yervant Odian, Accursed Years: My Exile and Returned From Der Zor 1914-1919 Gomidas Institute Londra 2009 s 29) Yangın Türklerin yerleşik olduğu Finiz Ağa semtinde başlamış ve giderek artan rüzgârla güçlenmişti. 24-25 saat devam eden yangının ardından duman kokusu altındaki İstanbul'da insanlar ertesi gün idam sehpalarını ziyaret etmeye gittiler. İdam edilenlerin cenazeleri, Edirnekapı Ermeni Kabristanı'na gömüldü. (Nesim Ovadya İzrail, 24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara, İletişim 2013 149-150)

2) Nesim Ovadya İzrail, 24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara, İletişim 2013 149

3) Odian, s. 21. Aktaran Ovadya... s 115

4) 5 Haziran 1915 BOA I.HB 169/1333/B-053 Akt Ovadya s 148

5) Tasvir-i Efkar 17.06.1915 Ovadya, 148-9 İstanbul'da kahvecilik yapan Karnik Boyacıyan suçsuz yere idam edilenlere bir örnektir: "1914 yılında Talat'a karşı tertiplenen bir suikasta iştirak etmiş olması gerekçesi ile tevkif edildi. On beş gün içerisinde 30 lira ceza ödemesi şartıyla serbest bırakıldı. Kendisi bu meblağı zamanında temin edemediği için tekrar tevkif edilip hapsedildi. Asılmadan önce, günah çıkartmak için gönderilen papaza şunları söylemiştir: 'Papaz Efendi, git dışarıdakilere söyle, de ki, 30 liram olmadığı için beni astılar.'" (Teodik, 11 Nisan Anıtı Ed. Dora Sakayan, Belge Y. 2010, s 100, Ovadya ... 150)

6) Teodik, 11 Nisan Anıtı Ed. Dora Sakayan, Belge Y. 2010, s 100

7) M.R. Mimaroglu, Gördüklerim ve Geçirdiklerim II. Kitap, T.C. Ziraat Bankası Matbaası 1946 s 33

8) Mimaroglu aynı yerde

9) Devrimci eylemler için 7. Kongre’de alınan kararlar sayesinde, Hınçak Partisi’yle Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında, İttihat’ın üst yöneticilerine ve öncelikle Dahiliye Nazırı Talat Paşa’ya Ekim 1914’te bir suikast düzenlenmesi konusunda anlaşmaya varılır. İstanbul Hınçak örgütünü artık kontrol edemeyen Murad’ın karşı çıktığı ve Ermenilere zarar verebileceğini düşündüğü suikast eylemi Hınçak Partisi militanları tarafından örgütlenecektir.

10) Mimaroglu s 43

11) Ali Rıza Öge, Meşrutiyetten Cumhuriyete bir Polis Şefinin Gerçek Anıları Bursa 1957, s 214.

12) Ali Rıza Öge, aynı yerde

13) Ovadya ... s 150

14) Aynı gün Kayseri’de de 11 Ermeni idam edildi. Kayseri’deki yargılamalar sonucunda, 28 Kasım 1915’e kadar aralıklarla 55 Ermeni’nin daha idamı gerçekleşti. Değişik tarihlerde 11 kere kurulan idam sehparlarından birisi de Develi kazasından 8 Ermeni’yle birlikte, 17 Temmuz günü idama mahkûm edilen “Osmanlı topraklarında ihtilal yaparak Müslüman ahaliyi katletme hazırlıkları yapan Haçinli Hamparsum nam-ı diğeri “Murad Boyacıyan” için 24 Temmuz 1915 günü sabahı saat 3’te Kayseri Kalesi’nin önünde kuruldu.

15) Teodik..96-102

16) Biyografiler, Teodik ... 58-60, Ovadya 254 - 257’den derlenmiştir.

17) Çankırı’da tutuklu bulunan Krikor Balakyan, Boyacıyan’ın Ayaş’tan Kayseri’ye gönderilmesini anılarında şu notlarla aktarır:

“Talihsiz arkadaşlarımızın Ayaş kışlasına hapsedilmesinden bir ay sonra, Hınçak Partisi’nin seçkin liderlerinden Hamparsum Boyacıyan (Murad), zincirlerle bağlı olarak ve polisin sıkı gözetimi altında Kayseri’ye gönderildi. Orada askerî mahkeme tarafından ölüme mahkûm edildi. Murad, ödün vermeyen, cesur, eşitlikçi ve asil eski bir devrimci arkadaştı. Onun fikirlerini bir bütün olarak kabul etmeyen biri bile, onu tanıdığında, onu sevmemesi, onunla bir yakınlık hissetmemesi imkânsızdı.

Murad, Osmanlı Anayasası’nın kabulünden sonra, hükümete karşı herhangi bir eylemde bulunmamasına rağmen, bir rezerv koymuş ve savaş sırasında bekle ve gör tutumu almıştı. Kayseri’deki askerî mahkeme onu her yerde Ermenilerin imhasını haklı çıkarmak için masum bireyleri suçlamakta kullanılan kişilerden biri olarak, halkı isyana teşvik etmekle suçlamıştı. Bu, öyle bir taslak olmuştu ki artık, adeta Ermeni milletini tamamen yok etmeye yarayan genel bir parola haline getirilmişti. Ermeni milletinin kurtuluşu ideali için hayatını veren, Ermeni halkının bu sadık hizmetkârı, zorlu Ermeni Golgotası’nın zirvesine yükseldi.” Peter Balakyan, Ermeni Golgotası, Belge Yayınları 2014.

18) Everek’te eczacı Manuel Mıgıryan’ın ifadesine göre, Nisan-Mayıs 1915’te Kayseri sivil cezaevinde, çoğu sopa darbeleriyle ayakları ezilmiş, üç yüz civarında Ermeni tutuklu bulunuyordu. Mayıs ayında, eczacı Mıgıryan, ağır ya-ralı bir kişinin tedavisi için Kayseri askerî cezaevine gönderildi. Mıgıryan, İstanbullu Ermeni siyasilerin tutuklu buldukları Ayaş’tan buraya transfer edilen, mebus ve Hınçak şefi Murad-Hamparsum Boyacıyan’ın da burada bulunduğunu keşfetti. Murad, söyleyeceğini zaten Talat’a söylediğini belirterek, mutasarrıfın yeniden sorgulama talebini reddetmişti. Bu öfkeyle etkilerim eczacının ayrıntılandığı, kızgın demirle yapılan işkencelere karşı direndi.